

KOPALNIA RUDY ŻELAZNEJ „PRZEMSA” W NADANIU GÓRNICZYM „PRZEMSA 2” W KRZYKAWIE

Wiesław KOTARBA

Muzeum Miejskie „Szttygarka”, ul. Legionów Polskich 69, 61-300 Dąbrowa Górnicza

*historia górnictwa, kopalnia żelaza,
Zagłębie Dąbrowskie, XX wiek*

Po odkryciach węgla kamiennego, których dokonano w końcu XVIII wieku w okolicach Dąbrowy Górniczej i Strzyżowic, zastanawiano się, jak wykorzystać bliskość węgla kamiennego i rud metali. Postanowiono wybudować w okolicach Dąbrowy Górniczej huty, począwszy od Huty „Bankowej”, przerabiającej rudę żelaza, po wiele hut cynkowych, jak „Huty Konstantyn” czy „Pod Będzinem”. Zapotrzebowanie hut na rudę żelaza spowodowało natomiast ogromne zainteresowanie inwestorów i rozpoczęto poszukiwania oraz starania o nadania górnicze i koncesje na roboty przygotowawcze i wydobywcze. Oprócz inwestorów prywatnych, po odzyskaniu niepodległości, w poszukiwaniu intensywnie włączyło się państwo polskie. Jednym z przykładów, z początków lat 20-tych XX. wieku, są bardzo intensywne poszukiwania, które przeprowadzono w okolicach wsi Krzykawa.

1. Wstęp

W okolicach Bolesławia, w rejonie wsi Krzykawa zapotrzebowanie na rudę żelaza i rudy cynku i ołowiu spowodowało zainteresowanie poszukiwaniami górniczymi zarówno mieszkańców, jak i specjalistów górników. Rudy w tym rejonie zalegały często już na głębokości 2–3 metrów (Wójcik, 2011). Starzy ludzie pamiętali jeszcze, że przy eksploatacji rud ołowiu w okolicy współwystępowały rudy cynku i żelaza.

Od końca XIX wieku do końca lat 20. XX. wieku zlokalizowano w okolicy kilka miejsc występowania rudy żelaza, które to odkrycia, po zgłoszeniu w Urzędzie Górniczym, skutkowały z czasem nadaniami górniczymi.

Po odzyskaniu niepodległości powstał Zarząd Państwowych Poszukiwań Górniczych, który w ramach swojej statutowej działalności prowadził między innymi poszukiwania w rejonie wsi Krzykawa, na początku lat 20. XX wieku zgłosił on do Urzędu Górniczego kilka pól górniczych z prośbą o nadanie górnicze dla Skarbu

Państwa. Zaczęły powstawać niewielkie kopalnie oparte o kapitał lokalny, z czasem wykupywane przez większych uczestników na rynku. Wzrastające zatrudnienie w kopalniach oraz w usługach związanych z kopalniami (transport rudy), spowodowało znaczące zmiany w strukturze zatrudnienia w gminie Bolesław.

Dynamiczny rozwój gospodarki industrialnej, oraz masowe zatrudnianie kobiet do robót pomocniczych spowodowało znaczące zmiany w sytuacji rodzin. Kobiety przestały być jedynie „strażniczkami ogniska domowego”, z racji zarobków zostały niekiedy jedynym żywicielem rodziny.

2. Nadanie „Przemsza 2” – teren działalności górniczej Kopalni Rudy Żelaza „Przemsza”

Kopalnia Rudy Żelaznej „Przemsza”, w okolicach Krzykawy funkcjonująca na nadaniu „Przemsza 2”, graniczącym z nadaniem „Triumwirat” (Kotarba, 2014a) i „Aleksander No. 20” (Kotarba, 2014b), była kopalnią niewielką.

Niestety nie zachowały się dokumenty pochodzące bezpośrednio od właścicieli kopalni, informacje o jej działalności czerpano z zasobów Archiwum Państwowego w Katowicach, z zespołów archiwalnych pozostawionych po Okręgowym Urzędzie Górniczym Dąbrowskim (zespół nr 840, sygn. nr 174) oraz po Kuratorze Państwowych Pól Górniczych przy Ministrze Górnictwa Katowice (zespół nr 392, sygn. nr 334, 2008 i 3952).

Nie jest to niestety przykład odosobniony, właściciele niewielkich zakładów górniczych, po zakończeniu eksploatacji (szczególnie, gdy likwidacja zakładu górniczego związana była z jego bankructwem), nie przekazywali dokumentacji zakładów, ani do Okręgowego Urzędu Górniczego, ani do Archiwum Państwowego.

Zgodnie z treścią ogłoszenia umieszczonego przez Okręgowy Urząd Górniczy Dąbrowski w Monitorze Polskim nr 126, z dnia 2 czerwca 1925 r. odkrycia rudy żelaznej, na terenie przyszłego nadania, dokonał 21 lipca 1921 r. kierownik Państwowych Poszukiwań Rudy Żelaznej Edward Kozłowski, w szybiku o głębokości 4 m, na gruntach Franciszka Zaganiacza, mieszkańca wsi Krzykawa. Odkrycie zostało sprawdzone przez były Urząd Górniczy w Dąbrowie. Już w dniu 27 sierpnia 1921 r. pełnomocnik Ministerstwa Przemysłu i Handlu Witold Kornacewicz, podejmuje starania o uzyskanie na rzecz Skarbu Państwa nadania górniczego dla wydobywania rudy żelaza pod nazwą „Przemsza 2”.

W Monitorze Polskim nr 178 z dnia 8 sierpnia 1921 r. zostało ogłoszone przez Urząd Górniczy w Dąbrowie stwierdzenie o odkryciu rudy żelaznej we wsi Krzykawa na terenie projektowanego nadania górniczego „Przemsza 2”.

W październiku 1921 r. Państwowy Zarząd Poszukiwań Górniczych wystąpił do Urzędu Górniczego w Dąbrowie o wyłączenie nadania „Przemsza II” w rejonie Krzykawy na rudę żelazną (Arch. Państw. Kat., 840/174). Była to standardowa procedura zapobiegająca możliwości zgłoszenia kolejnego odkrycia złoża minerałów na terenie objętym projektem – dopóki cały proces zatwierdzania nadania, lub odmowy zatwierdzenia, nie został zakończony, inne zgłoszenia z terenu objętego projektem

nadania nie były rozpatrywane. Nadanie zostało nazwane „Przemsza 2”, dlatego że o nadanie „Przemsza”, starania już 5 grudnia 1907 r. podjął Ludwik Mauve, właściciel majątku Chechło-Klucze w okolicach Kluczy i dyrektor generalny Gwarectwa „Hrabia Renard”. Najprawdopodobniej w 1908 r. nadanie to, o powierzchni 250 000 sążni kwadratowych, czyli około 1 138 021 m², zostało przyjęte do rozpatrzenia (Arch. Państw. Kat., 392/2008).

Ludwik Mauve jako osoba zgłaszająca odkrycie w 1907 r., aby umożliwić dalsze starania o zatwierdzenie nadania, zrzekł się notarialnie na rzecz Towarzystwa Górniczo-Przemysłowego „Będzin-Olkusz” swoich praw, jak możemy się domyślać nie bezinteresownie (Arch. Państw. Kat., 840/174). Niestety nie ma żadnej informacji potwierdzającej ten fakt (Suchodolski, 1927), natomiast według wniosku o wyjednywanie nadania z 28 maja 1932 r. wynika, że już 31 stycznia 1925 r. Mauve odstąpił swoje prawa do wyjednywania nadania „Przemsza” na rzecz Towarzystwa Górniczo-Przemysłowego „Będzin-Olkusz”.

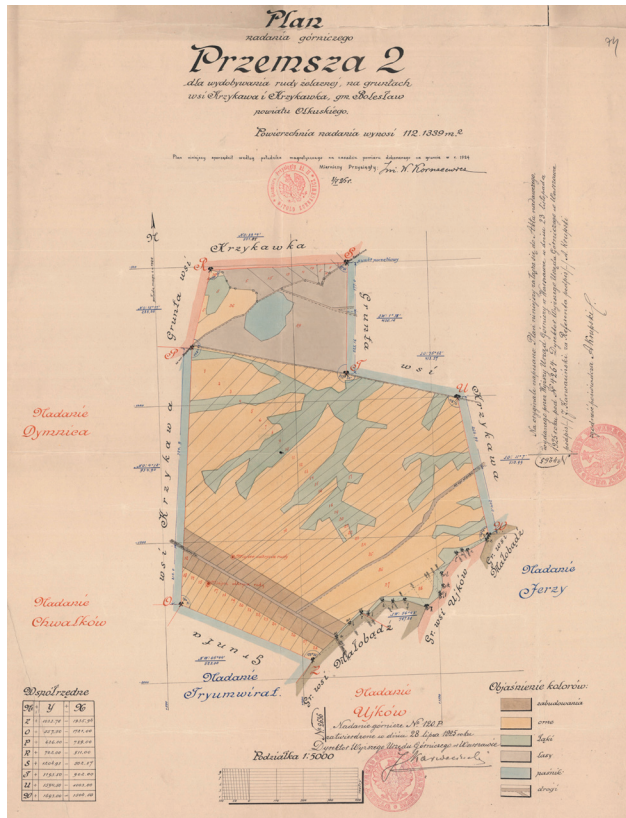
W kieleckim Dzienniku Wojewódzkim nr 29 z 15 grudnia 1934 r. zostało zamieszczone ogłoszenie o wyjednywaniu nadania, a 10 lutego 1935 r. Naczelnik Okręgowego Urzędu Górniczego Dąbrowskiego Zawadzki przedstawił wniosek o zatwierdzenie nadania.

Jak widać droga do zatwierdzenia nadania w przypadku gdy starał się o nie przedsiębiorca prywatny była niekiedy długa i żmudna. Gdy występował o nadanie Skarb Państwa droga ta, mimo iż dotyczyła takich samych czynności stawała się o wiele krótsza.

W przypadku nadania „Przemsza 2”, ogłoszenie w Monitorze Polskim nr 126 z 2 czerwca 1925 r., o rozpoczęciu procesu wyjednywania nadania górniczego na rudę żelaza skutkowało już w sierpniu 1925 r. kolejnym ogłoszeniem w Monitorze Polskim nr 186 z 13 sierpnia 1925 r. o zatwierdzeniu nadania (Arch. Państw. Kat., 392/2952). W dniu 23 listopada 1925 r. został podpisany Akt Nadawczy nadania (Arch. Państw. Kat., 840/174). Obejmowało ono powierzchnię 1 121 339 m², z czego 57 533 m² stanowiły grunta włościan wsi Krzykawka, 1 026 956 m² włościan wsi Krzykawa, 12 204 m² grunta gminy Bolesław i 25 646 m² grunta pod drogami wspólnymi, zgodnie z planem wykonanym przez Geometrę Przysięgłego klasy II-giej Witolda Kornacewicza (Arch. Państw. Kat., s392/334).

Zgodnie z rejestrem pomiarowym nadanie znajdowało się na terenie 8 gospodarstw wsi Krzykawka i 24 gospodarstw wsi Krzykawa, natomiast grunta gminy Bolesław to grunta gromadzkie wsi Krzykawa i teren należący do Szkoły Powszechnej (ryc. 1). Jak widać osób zainteresowanych otrzymywaniem ewentualnego „korcowego”, czyli 1% od wartości wydobytej rudy było sporo. Zgodnie z ówczesnymi przepisami korcowe otrzymywali jedynie właściciele gruntów, pod którymi (po zweryfikowaniu przez mierniczych) odbywała się eksploatacja.

Należy pamiętać o jeszcze jednym fakcie, tylko w 1921 r. Zarząd Państwowych Poszukiwań Górniczych zgłosił do Urzędu Górniczego w Dąbrowie 8 projektowanych nadań w rejonie wsi Krzykawa, a mianowicie „Okradzionów”, „Kuzniczka-

Ryc. 1. Plan nadania górniczego dla wydobywania rudy żelaznej na gruntach wsi Krzykawka i Krzykawka (Arch. Państw. Kat., 392/334)

Fig. 1. The plan of the mining charter for iron ore exploitation "Przemsha 2" in Krzykawka and Krzykawka village (The State Archiw, Katowice, 392/334)

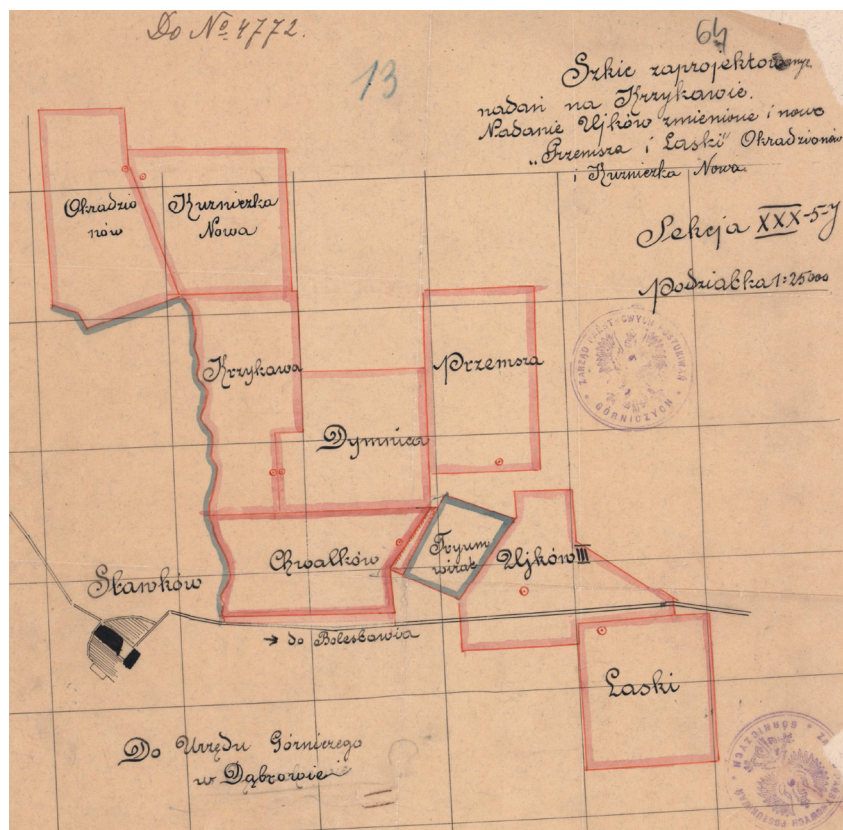
-Nowa", „Krzykawka”, „Chwałków”, „Dymnica”, „Przemsha 2”, „Ujków III”, „Laski” (Arch. Państw. Kat., 840/174).

Nadanie „Przemsha 2” No. 120P sąsiadowało z innymi nadaniami górniczymi w tym rejonie, m.in. z nadaniami Towarzystwa Sosnowieckiego „Jerzy” i „Gustaw”, a także z nadaniem Sujkowskiego „Triumwirat” i zatwierdzonymi potem państwowymi nadaniami „Dymnica” i „Ujków III”, o których geometra Kornacewicz pisze w protokole okopcowania granic nadania (ryc. 2).

W okopcowaniu granic nadania „Przemsha 2” brał udział Leonard Bardon – przedsiębiorca górniczy z Olkusza (znany między innymi z eksploatacji kopalni „Aleksander 20”, położonej w pobliskim Ujkowie Starym), który odegrał potem decydującą rolę w trakcie istnienia kopalni „Przemsha” (Arch. Państw. Kat., 840/174).

Zgodnie z dokumentacją zgłoszoną do Wyższego Urzędu Górniczego w Warszawie pokład rudy w miejscu odkrycia miał około 1,3 m i zawierał przewarstwienia

Ryc. 2. Plan nadań górniczych (koncesji) w rejonie wsi Krzykawa i Krzykawka, Gmina Bolesław, powiat Olkusz (Arch. Państw. Kat., 392/334)

Fig. 2. Plan of concessions for the mining charters in Krzykawa and Krzykawka village, Bolesław Community, Olkusz Country (source: The State Archives, Katowice, sign. no. 392/334)

dolomitu, co zostało 27 lipca 1925 r. potwierdzone przez Benedykta Wiszniewskiego, delegata Urzędu Górniczego w Dąbrowie.

Mimo sprzeciwu właścicieli działek, na mocy stosownych przepisów (Artykuł 490 Ustawy Górniczej z 1912 r. oraz Ustawy z 15 lipca 1920 r. w sprawie rozszerzenia pełnomocnictw Ministra Przemysłu i Handlu do wywłaszczenia ziemi i powierzchni gruntu dla celów górniczych na obszarze byłego Królestwa Polskiego Kongresowego – prawo do zatwierdzania nadań górniczych na gruntach cudzych bez zgody ich właścicieli) Minister Przemysłu i Handlu zatwierdził na rzecz Skarbu Państwa nadanie „Przemsza II” (Arch. Państw. Kat., 840/174).

3. Historia Kopalni Rudy Żelaza „Przemsza”

Leonard Bardoń, przedsiębiorca górniczy z Olkusza uzyskał 6 sierpnia 1924 r. prawo dzierżawy od Skarbu Państwa nadania „Walcownia” i „Ujków”. Bardoń w 1925 r. wystąpił do Ministerstwa Przemysłu i Handlu z prośbą o zmianę nada-

nia „Walcownia” na nadanie „Przemsza 2” Nr 120P i taką zgodę 10 września 1925 r. otrzymał. Już w 1926 r. przekazał je w administrację Towarzystwu Eksploatacji Rudy Żelaznej „Limonit” Spółka z o.o. w Olkusz, której był jednym z właścicieli (Arch. Państw. Kat., 840/174).

Począwszy od 30 października 1925 r. Bardoń rozpoczął starania o zgodę właścicieli działek na roboty poszukiwawcze, początkowo na działce należącej do Walentego Żmudy ze wsi Krzykawa (Arch. Państw. Kat., 840/174), tego samego dnia upoważniając Marcelego Krełowskiego do prowadzenia robót poszukiwawczych poprzez drążenie szybu (Arch. Państw. Kat., 840/174). Już 3 listopada Bardoń zgłosił do Okręgowego Urzędu Górniczego w Dąbrowie Górniczej zawiadomienie o rozpoczęciu robót poszukiwawczych (Arch. Państw. Kat., 840/174).

Za początki eksploatacji można uznać prośbę o zezwolenie na zakup materiałów wybuchowych z 12 listopada 1925 r., użytych najprawdopodobniej do drążenia szybu Nr 1. Ostatnia informacja dotycząca działalności górniczej na nadaniu pochodzi z 7 czerwca 1926 r., kiedy to Urząd Górniczy napomina kierownika robót górniczych Krełowskiego za brak rozliczenia z materiałów wybuchowych.

Następna informacja pochodzi z 30 kwietnia 1927 r., kiedy to Bardoń powiadamia Urząd o wznowieniu robót poszukiwawczych. Dnia 30 czerwca nadchodzi do Urzędu pismo Bardonia, o zasypaniu szybu położonego na gruntach Piotra Zięby i jej sukcesorki Heleny Rydzewskiej, przez Jana Rydzewskiego wraz z czterema osobnikami (Arch. Państw. Kat., 840/174). Ponieważ w dokumentacji nadania w Okręgowym Urzędzie Górniczym Dąbrowskim nie ma umowy zezwalającej na działania Bardonia na gruntach Heleny Rydzewskiej, z dużym prawdopodobieństwem należy sądzić, że były to ze strony przedsiębiorcy działania bezprawne. Nie kontynuował potem Bardoń dalej tego wątku, sądzić należy, że doszło do ugody pomiędzy przedsiębiorcą, a właścicielami gruntu, gdzie powstał szyb Nr 1.

Bardoń szukał wspólników dysponujących odpowiednim kapitałem i znalazł ich w Warszawie, zostali nimi przemysłowiec Braude i inżynier Gliszczyński (Arch. Państw. Kat., 840/174). W umowie z Braudem Towarzystwo „Limonit” zastrzegło sobie notarialnie gwarancję wydobycia 3 000 ton rudy miesięcznie przez rok administrowania nadaniem, a zysk z tego powodu został określony na 1,50 zł od tony, czyli 4 500 zł miesięcznie. Oprócz tego Braude został zobowiązany do zapłacenia 10 000 zł wadium. W zamian uzyskiwał prawa do dwóch kompletnych szybów i chodnika, który miał te szyby połączyć (Arch. Państw. Kat., 840/174).

W jaki sposób szyby i chodnik zostały wykonane bez zgłoszenia ukonstytuowania kopalni do Okręgowego Urzędu Górniczego Dąbrowskiego, pozostaje tajemnicą Bardonia, Jackiewicza i Kele, wspólników w Towarzystwie „Limonit”. Nie znaleziono bowiem w żadnym z dokumentów poświadczenia o zgłoszeniu kopalni na tym terenie przed listopadem 1927 r.

26 września 1927 r. Braude i Gliszczyński wystąpili do Urzędu Górniczego z prośbą o zgodę na rozpoczęcie prac (Arch. Państw. Kat., sygn. nr 840/174). Zawia- dowcą kopalni został, wyznaczony przez właścicieli, Marceli Krełowski, który 6 paź-

dziennika tego roku oficjalnie objął stanowisko, dozorcą zarządzającym pracami na dole kopalni był mieszkaniec Krzykawy Jan Lekki (Arch. Państw. Kat., 840/174).

Eksploatacja była prowadzona w sposób minimalizujący wydatki, nawet kosztem bezpieczeństwa zatrudnionych tu ludzi. Urząd Górniczy wielokrotnie napominał Zarząd Kopalni, aby ten poprawił zaniedbania, dzisiaj uznane za skandaliczne (np. brak obudowy szybowej w szybie Nr 1 pomiędzy poziomem I i II) oraz brak należytego przewietrzania.

Przez cały okres działalności kopalni nie zdołano wykonać przekopów łączących szyby. W opisie do projektu robót na 1928 r. Urząd Górniczy zezwolił jedynie na prowadzenie chodnika na zbicie pomiędzy szybem Nr 1 i szybem Nr 3, dopiero po połączeniu szybów wyraził zgodę na eksploatację (Arch. Państw. Kat., sygn. nr 840/174). Brakowało około 100 m do połączenia, które spowodowałoby uzdrowienie sytuacji wentylacyjnej w kopalni (ryc. 3).

Niskie wydobywanie spowodowało, że jedynie Bardoń i jego wspólnicy z Towarzystwa „Limonit”, którzy zgodnie z umową co miesiąc otrzymywali 4 500 zł, osiągalni z tego projektu zyski. Kopalnia bowiem nigdy nie osiągnęła przewidywanego wydobycia 3000 ton na miesiąc, średnie wydobywanie wahało się w okolicach 300 ton na miesiąc, czyli zaledwie 10% przewidywanego, nie pozwalając na zwrot zainwestowanych pieniędzy (tab. 1).

W kwietniu 1928 r. przystąpiono do pogłębiania szybu nr 1 do głębokości 50 m. Jednak trudności finansowe oraz niesnaski pomiędzy właścicielami kopalni i Towarzystwem „Limonit” spowodowały zahamowanie wykonywania zadania, a następnie jego zaniechanie.

Eksploatacja kopalni „Przemsza” nie wyszła w zasadzie poza poziom poszukiwań. Przedsiębiorców nie było stać na dokładne badanie złoża rud żelaza, pozostawała jedynie nadzieja, że dzięki doświadczeniu górników uda się znaleźć bogate w rudę gniazda lub pokład. Nie doprowadzono do połączenia szybów pod ziemią,

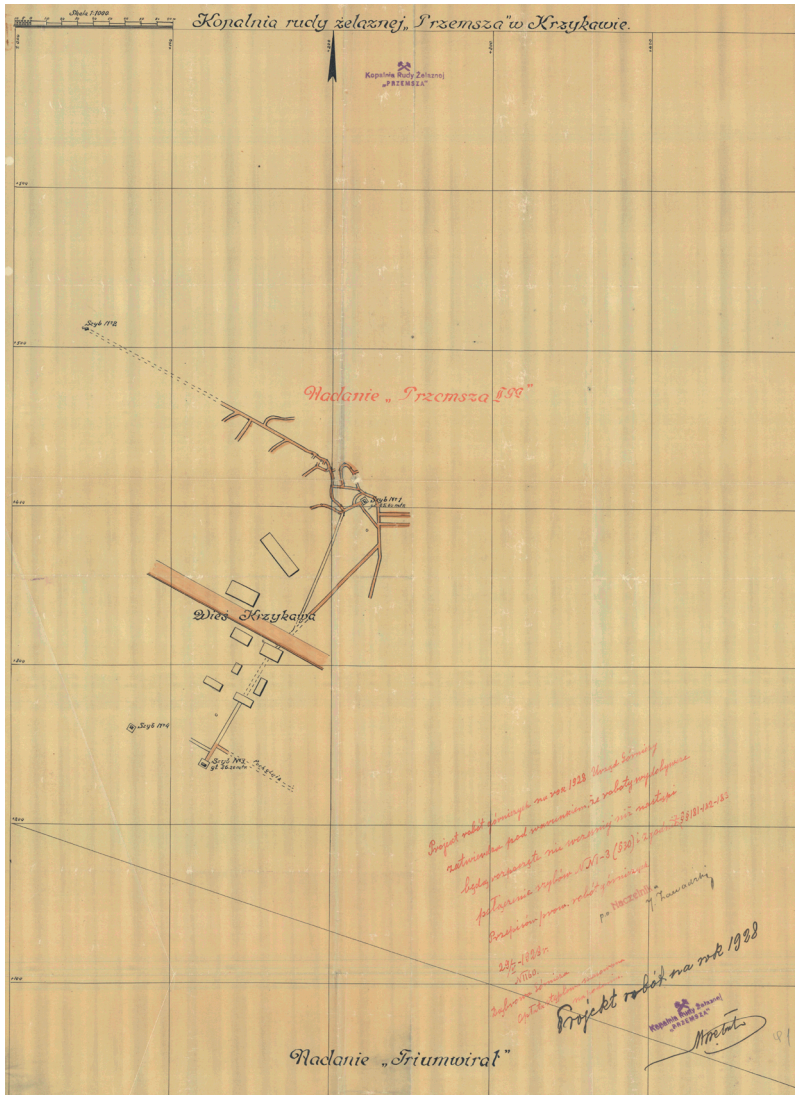
Tab. 1. Wydobywanie rudy żelaza na Kopalni „Przemsza”

Tab.1. The extraction of iron ore at the mine “Przemsza”

Rok/miesiąc Year/month	Ilość [t] Quantity [t]
1927 – październik/october	brak danych/no data
1927 – listopad/november	brak danych/ no data
1927 – grudzień/december	485
1928 – styczeń/january	341
1928 – luty/february	578
1928 – marzec/march	538
1928 – kwiecień/april	103
1928 – maj/may	166
1928 – czerwiec/june	167
1928 – lipiec/july	173
Łącznie/Total	2551

a tym samym do uporządkowania systemu wentylacji w kopalni, miało to zasadniczy wpływ na warunki pracy, brak powietrza uniemożliwiał większe postępy robót. Małe przekroje poprzeczne wyrobisk powodowały ograniczenie w przepływie powietrza, oraz ograniczały transport wewnątrz kopalni. Przy tak założonym systemie wydobywania i braku jakiegokolwiek mechanizacji, bez trafienia na bogate gniazda, nie było szans na osiągnięcie rentowności kopalni.

W kopalni zatrudniano stosunkowo dużą ilość kobiet. Spowodowane było to możliwością zaoferowania im niższych stawek niż mężczyznom. Sądząc po danych

Ryc. 3. Plan i projekt robót górniczych na 1928 r. (Arch. Państw. Kat., 840/174, s. 91)

Fig. 3. The plan and project of mining works for the year 1928
(The State Archives, Katowice, 840/174, p. 91)

zamieszczonych w sprawozdaniach miesięcznych, płaca kobiety stanowiła około połowy płacy mężczyzny na tym samym stanowisku.

4. Podsumowanie

Metody wydobywania zastosowane w kopalni „Przemsza” nie różniły się zbyt od tych stosowanych kilkadziesiąt i kilkaset lat wcześniej, może poza użyciem lepszych materiałów wybuchowych. Dla przedsiębiorców górniczych inwestycja w kopalnię była więc hazardem i tylko wieloletnie doświadczenie górników pozwalało w przybliżeniu określać kierunki drążenia chodników poszukiwawczych.

Brak kapitału był podstawową bolączką ówczesnych prywatnych przedsiębiorców górniczych. Często trudności z pozyskaniem kapitału prowadziły do zaprzestania wydobywania i porzucania kopalń. Na przykładzie małej kopalni, istniejącej z przerwami niecałe trzy lata, zatrudniającej jednak znaczną część mieszkańców Krzykawy, możemy prześledzić zmiany w społeczności lokalnej.

Eksploracja kopalin na terenie gminy Bolesław oraz wsi Krzykawa miała miejsce co najmniej od XIV wieku, potem w wyniku wyczerpywania się najbogatszych złóż ołowiu i srebra oraz coraz trudniejszych (ze względu na zawodnienie złóż) warunków górniczych, zanikała. W XVII i XVIII wieku, w wyniku działań wojennych i poczynionych spustoszeń w sztolniach odwadniających, eksploatacja ta prowadzona była w sposób bardzo ograniczony (Łabęcki, 1841). Wielowiekowa eksploatacja spowodowała wykształcenie się w regionie dużej grupy dobrze wykształconych górników, dla których powrót do tradycji górniczych był oczekiwanym od lat wydarzeniem (Pusch, 1897).

Rewolucja przemysłowa dokonująca się w regionie tak bogatym w złoża węgla kamiennego, rudy cynku i ołowiu, żelaza, gliniek ogniotrwałych, glin przydatnych do wytwarzania cegieł, wapieni i piasków (O rozwoju..., 1897) nie mogła się nie powieść (Świć i in., 2013). Zrodziło to olbrzymie zapotrzebowanie na wykształconą i wyszkoloną kadrę górniczą i wielkoprzemysłową (Wójcik, 2006).

Krzykawa i okoliczne wsie posiadające bardzo słabe gleby, stały się rezerwuarem wykwalifikowanej kadry robotniczej i dozoru dla okolicznych, większych kopalń i hut. Rewolucja przemysłowa zmieniła nie tylko środowisko, w którym żyli mieszkańcy wsi Krzykawa, ale przede wszystkim mentalność lokalnej społeczności. Mieszkańcy gminy Bolesław, szukając alternatywy dla pracy w rolnictwie, zasilali, jako wykwalifikowana kadra robotnicza kopalnie i huty, migrując w okolice Jaworzna i Dąbrowy Górniczej. Rewers przemysłowy, spowodowany naturalnym odpływem firm górniczych i pracowników z terenów wsi Krzykawa, zmienił całkowicie charakter miejscowości, która z przemysłowej powoli przekształciła się w miejscowość wypoczynkową, „sypialnię” dla zatrudnionych w Bukowni, Olkusz, Dąbrowie Górniczej i Jaworznie.

Literatura

- KOTARBA W., 2014a. *Kopalnia rudy żelaza „Triumwirat” w Krzykawie koło Sławkowa*. Hereditas Minariorum, 1: 47–61.
- KOTARBA W., 2014b. *Kopalnia rudy żelaza „Aleksander 20” w nadaniu górniczym na galmian w Ujkowie Starym*. Hereditas Minariorum, 1: 145–151.
- ŁABĘCKI H., 1841. *Górnictwo w Polsce pod względem technicznym, historyczno-statystycznym i prawnym*. T. 1 i T. 2. Druk. Juliana Kaczanowskiego. Warszawa.
- O rozwoju przemysłu górniczo-hutniczego w guberniach Królestwa Polskiego w ostatnich 25 latach* (b.a.), 1897. *Przegląd Techniczny*, 1: 20–24, 3: 52–56.
- PUSCH J. B., 1830. *Historyczno-Statystyczny obraz stanu i produkcji górnictwa i Hutnictwa Polskiego*. Cz.1. *Pamiętnik Górnictwa i Hutnictwa*, 1, 1: 2–85.
- SUCHODOLSKI W., 1927. *Wykonanie Artykułu XI Traktatu Ryskiego w zakresie archiwów państwowych*. *Archeion*. Czasop. Naukowe Poświęcone Sprawom Archiwalnym, 1: 66–79.
- SZAFULERA K., 2011. *Wpływ eksploatacji górniczej na stateczność płytkich wyrobisk porudnych i występowanie deformacji nieciągłych*. Praca doktorska (niepublikowana). Bibl. Gł. Polit. Śl. Gliwice.
- ŚWIĆ E., CHOJOWSKI J. R., NIEWDANA J., 2013. *Przewodnik po śladach i zabytkach dawnego górnictwa i hutnictwa rud w gminach Bolesław i Klucze*. Stow. „Szansa Białej Przemyszy”. Olkusz.
- WÓJCIK A. J., 2006. *Budowa geologiczna oraz zmiany środowiska naturalnego wywołane przez górnictwo na terenie Bukowna*. *Zesz. Nauk. Polit. Śl.*, Seria: Górnictwo, 273: 389–404.
- WÓJCIK, A.J., 2011. *Obraz krajobrazu górniczego Zagłębia Dąbrowskiego na przykładzie „Karty Geognostycznej Zagłębia Węglowego” Jana Hempla (1856 r.)*. *Górnictwo i Geologia*, 6, 1: 223–236.

Materiały archiwalne

- Archiwum Państwowe w Katowicach; Zespół Archiwalny nr 392 – Kurator Państwowych Pól Górniczych przy Ministrze Górnictwa Katowice, sygn. nr 334 – Upaństwowienie pola górniczego na rudę żelaza „Przemsza II” gmina Bolesław, powiat Olkusz 1921–1952:
- Akt nadawczy w Imieniu Rzeczypospolitej Polskiej – Nadanie górnicze na rudę żelazną nr120P „Przemsza II”, s. 2–4;
  - Ogłoszenie Urzędu Górniczego w Dąbrowie o wyjednywanem nadaniu „Przemsza 2” na rudę żelazną, s. 1;
  - Ogłoszenie Urzędu Górniczego w Dąbrowie o zatwierdzeniu nadania „Przemsza 2” na rudę żelazną, s. 2;
  - Opis granic nadania górniczego „Przemsza II”, s. 8–9;
  - Pismo z dnia 7 lipca 1921 do Urzędu Górniczego w Dąbrowie w sprawie przesłania kalek projektowanych przez Zarząd nadań górniczych na rudę żelazną w rejonie Krzykawy, s. 63;
  - Pismo z dnia 18 października 1921 do Urzędu Górniczego w Dąbrowie w sprawie wyłączenia nadania „Przemsza II” na rudę żelazną w rejonie Krzykawy, s. 65–66;
  - Protokół okopcowania granic nadania górniczego „Przemsza II” No. 120P dla wydobywania rudy żelaznej sporządzony 21 września 1925 r., s. 10–11; 33–35;
  - Protokół sporządzony w dniu 15 czerwca 1925 r. w biurze Okręgowego Urzędu Górniczego Dąbrowskiego o wyjednywanem nadaniu górniczem „Przemsza 2” na rudę żelazną, s. 59–60;
  - Rejestr pomiarowy nadania górniczego „Przemsza 2-ga „No. 120P dla wydobywania rudy żelaznej na gruntach wsi Krzykawa i wsi Krzykawka w gminie Bolesław, powiecie Olkusz, s. 5–7, W sprawie zatwierdzenie nadania górniczego pod nazwą „Przemsza II” do eksploatacji rudy żelaznej na rzecz Skarbu Państwa, s. 42–44.

Archiwum Państwowe w Katowicach; Zespół Archiwalny nr 392 – Kurator Państwowych Pól Górniczych przy Ministrze Górnictwa, sygn. 2008 – Nadanie górnicze „Przemsza” na wydobywanie rudy cynkowej i ołowianej:

- *Wniosek Okręgowego Urzędu Górniczego Dąbrowskiego o wyjednywanem nadaniu górniczem „PRZEMSA” dla wydobywania rudy cynkowej i ołowianej*, s. 14–15.

Archiwum Państwowe w Katowicach; Zespół Archiwalny nr 840 – Okręgowy Urząd Górniczy w Dąbrowie Górniczej, sygn. nr 174 – Kopalnia Rudy Żelaznej „Przemsza” w Krzykawie:

- *Deklaracja złożona w Okręgowym Urzędzie Górniczym Dąbrowskim przez Marcelę Krełowskiego o przyjęciu odpowiedzialności za działania na kopalni „Przemsza” (1924)*, s. 127;
- *Doniesienie Okręgowego Urzędu Górniczego Dąbrowskiego do Starosty Olkuskiego o bezprawnym prowadzeniu robót górniczych przez Bardonia L., z prośbą o interwencję policyjną*, s. 179;
- *Pismo do OUG Dąbrowskiego dotyczące umowy pomiędzy L. Bardoniem i Tow. „Limonit”, a Erichem Braude i inż. Gliszczyńskim na administrację nadania „Przemsza 2” wraz z prośbą o zgodę na rozpoczęcie robót (1927)*, s. 172;
- *Raport urzędnika górniczego pana Z. Orzoło-Kulaka z dnia 5 stycznia 1931, na temat stanu zachowania szybów byłej kopalni „Przemsza” (1931)*, s. 20–21;
- *Raport do Ministerstwa Przemysłu i Handlu. Wydziału Administracji Górniczej na temat wydobywania rudy żelaznej na nadaniu dzierżawionym przez L. Bardonia (1931)*, s. 22;
- *Repertorium No. 432 z dnia 23 marca 1926*, s. 144–147;
- *Repertorium No. 753 z dnia 22 września 1927*, s. 134–136;
- *Repertorium No. 721 z dnia 17 września 1927 – o przejęciu w administrowanie nadań Ujków i Przemsza 2 przez Braudego*, s. 137–143;
- *Repertorium No. 871 z dnia 30 października 1925 – o zgodzie na wykonanie szybu poszukiwawczego na działce Walentego Żmudy (1925)*, s. 186–187;
- *Sprawozdanie z oględzin po byłej Kopalni Przemsza II dokonanych w dniu 19maja 1932 przez J. Zawadzkiego (1932)*, s. 8;
- *Umowa na dzierżawę państwowych nadań na rudę żelazną „Ujków” i „Walcownia”, zawarta między Skarbem Państwa a Leonardem Bardoniem zamieszkałym w Olkuszu (1924)*, s. 190–198;
- *Upoważnienie notarialne dla Marcelę Krełowskiego do prowadzenia robót górniczych (1925)*, s. 185;
- *Zawiadomienie o przystąpieniu do robót poszukiwawczych w nadaniu Przemsza 2 (1925)*, s. 184;
- *Zawiadomienie Towarzystwa Akcyjnego Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich do Urzędu Górniczego o nielegalnej eksploatacji rudy żelaznej na nadaniach „Gustaw” i „Franciszek” przez Bardonia, 1925*, s. 180.

Akty prawne

Ogłoszenie Urzędu Górniczego w Dąbrowie w sprawie ogłoszenia o odkryciu rudy żelaznej w rejonie wsi Krzykawa. Monitor Polski, nr 178 z dnia 8 sierpnia 1921 r., s. 4.

Ogłoszenie Okręg. Urzędu Górniczego Dąbrowskiego w sprawie podjęcia starań o wyjednywanie nadania górniczego „Przemsza II” na wydobywanie rudy żelaznej na terenie wsi Krzykawa. Monitor Polski, nr 126 z dnia 2 czerwca 1925 r., s. 4.

Ogłoszenie Okręg. Urzędu Górniczego Dąbrowskiego w sprawie zatwierdzenie nadania górniczego „Przemsza II” na wydobywanie rudy żelaznej na terenie wsi Krzykawa. Monitor Polski, nr 186 z dnia 13 sierpnia 1925 r., s. 5.

**IRON ORE MINE “PRZEMSA”
OF A MINING CHARTER “PRZEMSA 2” IN KRZYKAWA**

*history of mining, iron ore mine,
Dabrowa Coal Basin, XX century*

The small iron ore mine “Przemsza” in the village of Krzykawa was situated in the location of a mining charter “Przemsza 2”, directly adjacent to the charters “Triumwirat” and “Aleksander 20”. Although insignificant in size, the “Przemsza” mine employed a significant proportion of the local population.

Mining in this location had been undertaken well before the first recorded date in 1925 which is documented not only in the intangible memory of local landowners but also preserved in the old names of locations derived from mining nomenclature. The research into the history of the “Przemsza” mine is crucial for better understanding of its role in creation and development of new identity of “industrial society” within the local landowners. The collected information has allowed not only for the recreation of the history of exploitation of iron ore in the region of Zagłębie Dąbrowskie (Dabrowa Coal Basin), but also for a better insight into the administrative processes in the first years after Poland regained its independence after 123 years under partitions. Based on this example of a relatively small mine we are able to trace the influences such small enterprises had on the local community and, as a result, on the living conditions of its workers.